

بررسی رابطه کرامت انسانی در سیره رضوی با التزام عملی به تعالیم اسلامی در بین دانشجویان دانشگاه سیستان و بلوچستان

احسان نامدار جویمی¹
سید علیقلی روشن^۲
نورمحمد یعقوبی^۳

چکیده

هدف: محقق در این پژوهش به بررسی رابطه کرامت انسانی (مبنتی بر الگوی رضوی) با التزام عملی به تعالیم دینی (مبنتی بر الگوی اسلامی) در بین دانشجویان دانشگاه سیستان و بلوچستان پرداخته است. **روش:** در این پژوهش، برای گردآوری داده‌ها از دو پرسشنامه محقق‌ساخته (استاندارد و بومی‌شده) استفاده شده است. در این راستا یک سؤال اصلی و پنج سؤال فرعی شکل گرفت. برای بررسی سؤالات، ابتدا روایی و پایایی دو پرسشنامه بررسی و تأیید شد. سپس سؤالات پژوهش از طریق مدل‌یابی معادلات ساختاری به کمک نرم‌افزار اسمارت پی. ال. اس. انجام گرفته است. **یافته‌ها:** در این پژوهش رابطه کرامت انسانی (با ابعاد عبودیت، عقلانیت، شکرگزاری، آزادی‌خواهی، عدالت‌محوری) با التزام عملی به تعالیم دینی و اسلامی، بررسی و تمامی سؤالات پژوهش تأیید شد. بر اساس نتایج، بین دو متغیر اصلی (کرامت و التزام عملی) و ابعاد متغیر کرامت انسانی با التزام عملی به تعالیم دینی، رابطه معنادار، مثبت و سازنده وجود دارد و تمامی آنها تأیید شدند. **نتیجه‌گیری:** کرامت انسانی در التزام به باورهای دینی و اعتقادی ظهور می‌کند و خود را نشان می‌دهد.

واژگان کلیدی: کرامت انسانی، التزام عملی به تعالیم دینی، دانشجویان، سیره رضوی، الگوی اسلامی.

دریافت مقاله: 97/01/16؛ تصویب نهایی: 97/08/14.

این مقاله مرتبط با پایان‌نامه دکترای مدیریت منابع انسانی نویسنده مسئول از دانشگاه سیستان و بلوچستان است.

1. دانشجوی دکتری مدیریت منابع انسانی، دانشگاه سیستان و بلوچستان (نویسنده مسئول) / نشانی: زاهدان، بلوار دانشگاه، دانشگاه سیستان و بلوچستان نمابر: 045-33431063 Email: davood.joyame@gmail.com
2. دکترای مدیریت، دانشیار دانشگاه سیستان و بلوچستان، گروه مدیریت دولتی (راهنمای اول).
3. دکترای مدیریت، استاد دانشگاه سیستان و بلوچستان، گروه مدیریت دولتی (راهنمای دوم).

الف) مقدمه

از دیدگاه اسلام، انسان دارای کرامت وجودی و ارزشمند است و برای اثبات آن بر اساس آیات قرآن، سه وجه تحلیلی می‌توان برشمرد:

1. قرآن به صراحت اعلام کرده که انسان، کریم است: «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ» (اسراء: 70)؛ ما فرزندان آدم را گرامی داشتیم.

2. خداوند به خاطر آفرینش انسان، خود را بهترین خالق معرفی کرده است: «فَقَبَّارِكُ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ» (مؤمنون: 14)؛ پس بزرگ است خدایی که بهترین آفرینندگان است. بر این اساس بهترین خالق با خلق موجودی کریم و باارزش معنا می‌یابد.

3. بر اساس آیه «فَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي» (حجر: 29)؛ از روح خود در آن دمیدم، انسان متخلق به صفات الهی است تا شایستگی جانیشینی روی زمین را داشته باشد: «إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً» (نفره: 30). بنابر این، نداشتن مؤلفه‌های کرامت مانند عبودیت، عقلانیت، آزادی، عدالت و... با وعده خلافت روی زمین منافات دارد.

امروزه در اسناد مربوط به حقوق بشر مانند اعلامیه جهانی حقوق بشر، کنوانسیون رفع تبعیض نژادی و... نیز به موضوع کرامت انسانی اشاره شده است. برای نمونه، ماده اول اعلامیه جهانی حقوق بشر می‌گوید: تمام انسانها آزاد متولد شده‌اند و در کرامت انسانی و بهره‌مندی از حقوق با یکدیگر مساوی‌اند. علاوه بر این، بسیاری از اصول اعلامیه جهانی حقوق بشر مبتنی بر مؤلفه‌های حفظ کرامت انسانی است؛ از جمله: حق حیات (ماده 3)، لغو تبعیضی (مواد 2 و 7)، آزادی انتخاب (مواد 13، 14، 15) و حمایت از شرافت افراد (ماده 12).

بنابر این، بین نظر اسلام و اعلامیه جهانی حقوق بشر در مؤلفه‌های کرامت انسانی، مانند آزادی، برخورداری از حقوق عادلانه فردی، اجتماعی، سیاسی و... همسویی وجود دارد. از طرفی، از آنجا که در جامعه اسلامی زندگی می‌کنیم، پرداختن به اعمال عبادی- مذهبی را روزانه در سطح جامعه شاهد و ناظریم. عوامل متعددی در گرایش انسانها به سوی خدا، مذهب و نیایش وجود دارد که از مهم‌ترین آنها می‌توان به فطرت ذاتی انسان اشاره داشت. این موضوع مورد توجه دانشمندان و روان‌شناسانی مانند آلپورت،¹ ویلیام جیمز،² واتسون،³ استانلی هال،⁴ یونگ⁵ و... قرار گرفته است. (براون، 1988؛ نقل از: رحیمی‌نژاد، 1378: 41-42)

1. Allpour
2. William James
3. John Watson
4. Estanli Hall
5. Young

521 ❖ بررسی رابطه کرامت انسانی در سیره رضوی با التزام عملی به تعالیم اسلامی ...

در آموزه‌های دینی به کرامت و کمال انسانها توجه بسیاری شده است. خداوند همه آنچه در تربیت و تکامل انسان نقش دارد، به صفت کرامت ستوده است: «قُرْأَ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ» (علق: 3)؛ بخوان و پروردگار تو کریم‌ترین [کریمان] است و فرشتگان را که مأمور ابلاغ پیام کرامت‌اند، به عنوان عباد کریم معرفی می‌کند: «كِرَامًا كَاتِبِينَ» (نقار: 11)؛ فرشتگان نزد خدا نویسندگان گرامی‌اند.

نبوت و امامت نیز کرامت و کمال علمی و عملی را به همراه دارد. پیامبر اکرم (ص) هدف بعثت خود را کامل کردن مکارم اخلاق معرفی می‌کنند: «لِنَمَّا بُعِثْتُ لِأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ»؛ من برای به کمال رساندن کرامت‌های اخلاقی مبعوث شده‌ام. امام حسین (ع)، یکی از جانشینان حضرت محمد (ص) می‌فرماید: «لِلَّهِمَّ إِنِّي أَحْمَدُكَ عَلَى أَنْ أَكْرَمْتَنَا بِالنَّبِيِّهِ وَ عَلَّمْتَنَا الْقُرْآنَ وَ فَهَّمْتَنَا فِي الدِّينِ»؛ خدایا تو را سپاس می‌گویم که ما را با نبوت کرامت بخشیدی و قرآن را به ما آموختی و ما را آشنای به دین قرار دادی (بوجد ابطی، 1413: 243؛ قمی، 1387: 465). از این رو، کرامت انسانی بر اساس سیره معصومین (در این پژوهش سیره رضوی)؛ چون هدفشان تکمیل مکارم و کرامت‌های اخلاقی است) و التزام به اعتقادات دینی بر اساس دیدگاه اسلام به عنوان کامل‌ترین ارائه دین در بین پیامبران مختلف در نظر گرفته شده است.

کرامت مشمول شئون عقل نظری، مانند علم به معارف الهی می‌شود؛ بنابراین، در ادعیه و زیارتها چنین آمده است: «... فَأَسْأَلُ اللَّهَ الَّذِي أَكْرَمَنِي بِمَعْرِفَتِكُمْ وَ مَعْرِفَةِ أَوْلِيَائِكُمْ...»؛ درخواست می‌کنم از خدایی که مرا به معرفت شما و دوستانتان گرامی داشت. در این پژوهش به اهمیت این دو مفهوم؛ یعنی کرامت و التزام عملی به دستورات دینی (طریقت از راه شریعت) توجه شده است.

بعثت پیامبران برای نزول وحی، آموزه‌ها و سیره رفتاری امامان برای تبیین کرامت و کمال‌یابی انسان ضرورت یافته است. احادیث، اصول تربیتی و سیره رفتاری امام رضا (ع) نیز منبع ارزشمندی برای تبیین نقش مؤلفه‌های کرامت در تکامل انسان است. درباره بررسی رابطه کرامت انسانی بر مبنای روایات و الگوی رفتاری امام رضا (ع) با التزام عملی به تعالیم اسلامی، پژوهشی انجام نشده است؛ بنابراین، هدف این نوشتار، تحلیل نقش مؤلفه‌های کرامت انسانی از دیدگاه امام رضا (ع) با التزام عملی به تعالیم اسلامی و دینی است و می‌کوشد به این پرسش پاسخ دهد که رابطه مؤلفه‌های کرامت انسانی با التزام عملی به تعالیم اسلامی و دینی چیست؟ بررسی احادیث و سیره گفتاری و عملی امام رضا (ع) نشان می‌دهد که مؤلفه‌های کرامت انسانی مانند بندگی خدا، عدالت‌ورزی، خردورزی، شاکر بودن و آزادی، سبب التزام عملی و نظری به تعالیم دینی و اسلامی است.

پوشیده نیست که امروزه بشر، با نابسامانی‌ها و نابهنجاری‌های روانی و خلأهای روحی بسیار (عدم کرامت انسانی)، مواجه است. یکی از انگاره‌های مورد توجه اندیشمندان در موضوعات فلسفی و دینی، ایده باور به موجودی قدسی و ماورایی بوده است. اعتقاد و التزام به دین، به گونه‌ها و با سازوکارهای گوناگون

بر کرامت انسانی افراد تأثیر مثبت و بسزایی داشته است و افزون بر معنادار کردن زندگی و کاشتن نهال امید و انگیزه در نهاد آدمیان، سبب بروز مثبت‌نگری، ایجاد رضایت از زندگی، احساس شادکامی و پرورش استعدادها می‌شود و حتی زندگی در شرایط دشوار را آسان کرده و دست‌کم تحمل رنجهای بشری را آسان‌تر می‌سازد و در نهایت، موجب کرامت و رشد انسانی می‌شود. این‌گونه انگاره‌ها را ذیل نظریه‌های خدامحور در باب معنای زندگی دسته‌بندی می‌کنند. (متز، 2013)

با توجه به مطالب پیش‌گفته، سؤال اصلی پژوهش این است که: آیا کرامت انسانی (مبتنی بر الگوی رضوی) با التزام عملی به تعالیم دینی (مبتنی بر الگوی اسلامی) رابطه دارد و این رابطه چگونه است؟

دانشگاه محل تجمع عقاید و باورهای فرهنگی مبتنی بر الگوی اسلامی و دانشگاه اسلامی است؛ لذا جامعه بررسی در این پژوهش، دانشگاه انتخاب شده است. با توجه به اهمیت نیروی انسانی بررسی‌شونده در این پژوهش، افراد جامعه پژوهش، از دانشجویان دانشگاه انتخاب شده است؛ زیرا دانشجویان در جستجوی حقیقت‌اند و در این راستا به دنبال کرامت و تکامل روحی و عقلی خود هستند. همچنین با توجه به جامعه دسترس، دانشگاه سیستان و بلوچستان برای بررسی موضوع انتخاب شده است.

1. کرامت انسانی

در زبان عربی، هر صفت شایسته‌ای «کرم» است. در تفسیر اسم «کریم»، آن را به شرافت ذاتی و بخشش بی‌عوض تفسیر کرده‌اند. در زبان فارسی برای آن، معادلهای گوناگونی مانند «ارزش، بزرگواری، انسانیت، منزلت، جوانمردی و سخاوت ذکر شده است» (نغمه دهخدا، ذیل مدخل کرم)؛ بنابر این، کرامت اسمی برای بزرگ‌منشی است (ابن منظور، 1408: 512) و کرامت انسانی به معنای بلندمرتگی و ضد دناوت و پستی است (مطهری، 1370، ج 23: 627)؛ شأنی که با آن هر انسانی عزت می‌یابد و خود را موجودی عزیز، ارزشمند و قابل احترام می‌شمارد.

کرامت بیانگر دو نوع ویژگی اکتسابی و ذاتی در وجود انسان است؛ بدین معنا که کرامت انسانی، شأنی والاست که از یک‌سو خداوند آن را به‌طور ذاتی در وجود آدمی به ودیعه نهاده و از سوی دیگر، آدمی می‌تواند با توجه به استعداد و توان خود، فضیلت‌های والا را کسب کند. (جوادی آملی، 1366: 24-17)

در دین اسلام، به کرامت انسان توجه خاصی شده است: «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ» (سراء، 70)؛ تا جایی که انسان، جانشین خدا روی زمین معرفی شده است: «إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً» (قره: 30). با توجه به چنین دیدگاهی، حفظ کرامت انسانها مورد تأکید است و از تکالیف متقابل انسانها محسوب می‌شود. از دیدگاه اسلام، دو نوع کرامت ذاتی و ارزشی برای انسانها ثابت شده است.

بررسی رابطه کرامت انسانی در سیره رضوی با التزام عملی به تعالیم اسلامی ... ♦ 523

یک) کرامت ذاتی (طبیعی): به معنای پاک بودن از آلودگی‌ها و برخورداری از عزت و شرف است که خداوند در ذات انسان به ودیعه نهاده است. به عبارت دیگر؛ کرامت ذاتی همان کرامت طبیعی است که همه انسانها به حیث انسان بودن از آن برخوردارند و تا زمانی که انسان با اختیار خود مرتکب گناه نشود، آن کرامت از وی سلب نخواهد شد. البته دیگران نیز درباره این حق مسئول‌اند (جعفری، 1390: 223). کرامت ذاتی انسان در همه ادیان الهی و شمار قابل توجهی از مکاتب حقوقی و اخلاقی پذیرفته شده است. در دوران معاصر، برخی از مکاتب بشری از جمله نظام حقوق بین‌الملل بشر از دیدگاه غرب، کرامت انسانی را منحصر به همین کرامت ذاتی کرده‌اند و از کرامت ارزشی سخن به میان نمی‌آورند؛ در حالی که قائلان به کرامت ارزشی انسان، معتقدند مرتبه این نوع کرامت بالاتر است و حرکت کمالی انسانها در این مسیر محقق خواهد شد (همان: 225). بنابر این، کرامت ذاتی به عنوان موهبت الهی، مقدمه رسیدن انسان به کرامت ارزشی است.

دو) کرامت ارزشی (اکتسابی): کرامت ارزشی ناشی از به‌کارگیری استعدادها و نیروهای مثبت در وجود انسان برای رشد و تکامل است (همان: 223). قرآن، ملاک کسب کرامت ارزشی انسان را تقوا معرفی می‌کند: «إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ» (حجرات: 13). از این آیه، ویژگی‌های کرامت ارزشی را می‌توان چنین برشمرد: 1. کرامت ارزشی، امری اختیاری و حصولی است؛ 2. به لحاظ اختیاری بودن، ارزش نهایی انسان با آن سنجیده می‌شود؛ 3. بر خلاف کرامت ذاتی، همه انسانها از این نوع کرامت بهره‌مند نیستند؛ چون اکتسابی است؛ 4. امری قابل زوال است؛ بدین معنا که گاهی توسط خود فرد و گاهی توسط دیگران هدف تعرض قرار می‌گیرد؛ بدین صورت که:

- اگر مراتب تقوای الهی رعایت نشود، انسان از کرامت ارزشی بی‌بهره می‌ماند.
- اگر از همه ابعاد مثبت وجودی انسان به طرز صحیح استفاده نشود، این حق از بین خواهد رفت.
- اگر انسانی بر اثر خودکامگی، از استعدادهای دیگران در جهت اهداف پلید خود بهره‌برداری کند، کرامت آنان خدشه‌دار خواهد شد. (جعفری، 1390: 169-168)

2. مؤلفه‌های کرامت انسانی مبتنی بر سیره رضوی

یک) عبودیت: واژه عبودیت و عبادت، از ریشه «عبد» گرفته شده است. عبودیت، به اظهار تذلل، خضوع و فروتنی معنا شده است. عبادت نیز به معنای نهایت فروتنی و اطاعت است. راغب، عبادت را بلیغ‌تر از عبودیت و نهایت فروتنی دانسته است (راغب اصفهانی، 1404: 542). در کتابهای لغت برای این دو واژه، معانی و انواع و مراتبی بیان شده است. آنچه در این نوشتار مدنظر است، معنای کلی و مشترک عبادت و عبودیت؛ یعنی طاعت و بندگی کردن است که با توجه به آیات قرآن، جزء مؤلفه‌های کرامت انسانی است:

- هدف از خلقت انسان، عبودیت است: «جن و انس را نیافریدم جز اینکه عبادتم کنند» (ذاریات: 56)
- بندگی کردن: «تنها تو را می پرستیم» (حد: 5). مقدمه هدایت به صراط مستقیم است (حد: 6).
- واژه «عبد» درباره باکرامت ترین انسان به کار رفته است: «منزه است خدایی که بنده اش را برد» (سراء: 1). در تفسیر این آیه گفته شده است: عبد به صورت مطلق به کار رفته و منظور، عبد کامل؛ یعنی رسول خدا (ص) است. همچنین پیامبر (ص) به سمت خدا برده شده است. تفاوت بین بردن (جذب) و رفتن (سلوک)، در سرعت بالای جذب است (جوادی آملی، 1389: 253). در نتیجه، عبودیت دارای مراتبی است که در بالاترین مرتبه آن، انسان به سوی خدا کشیده شده، شایسته برترین درجه کرامت انسانی می شود.

از دیدگاه امام رضا (ع) نیز عبودیت، جزء مؤلفه های کرامت انسانی است. ایشان در روایتی می فرمایند: دشوارترین عبادت، پرهیزگاری است (حویزی، 1383، ج 1: 30). قرآن نیز معیار کرامت ارزشی انسان را تقوا می داند: همانا گرامی ترین شما نزد خدا، با تقواترین شماست (حجرات: 13). بنابر این، عبودیت تقوایی است که کرامت می بخشد.

دو) عقلانیت: واژه عقل در کتابهای لغت به معانی مختلفی همچون: نهی، حبس، شعور ذاتی، فهم و علم به کار رفته است (معین، 1377: ذیل عقل). مفهوم عام عقل همان خودآگاهی انسان است که بر تمامی ارکان ادراکی مانند حواس، تفکر، حافظه و ... احاطه و نقش روشنگری دارد. حضور عقل در انسان، فطری است و برای اثبات یا بهره بردن از آن نیاز به استدلال نیست. چنانچه در قرآن کریم نیز اشاره شده است که همه انسانها از نیروی عقل برخوردارند اما به علت کوردلی نمی توانند از آن بهره مند شوند: آیا آنان در زمین سیر نکردند تا آنان را قلبهایی باشد که با آن درک کنند یا گوشهایی که با آن بشنوند؛ زیرا چشمهای ظاهر نایبنا نمی شود بلکه دلهایی که در سینه هاست کور می شود. (حج: 46)

عقلانیت، مبنای اصلی کرامت ذاتی و ارزشی انسان به شمار می رود؛ زیرا با عقل نظری و عملی مسیر تکامل را طی می کند.

با توجه به اهمیتی که امام رضا (ع) برای عقل در کسب معرفت و عبادت الهی قائل است، می توان گفت از نظر ایشان نیز عقل گرایی یکی از مؤلفه های کرامت انسان است. حضرت در خطبه توحید می فرمایند: به وسیله عقول، معرفت خدا حاصل می شود. سرآغاز عبادت نیز معرفت و خداشناسی است (ابن بابویه، 1337، ج 1: 149). بنابر این، معرفت و عبودیتی که با عقلانیت به دست می آید، سبب کرامت انسان می شود.

سه) شکرگزاری: «شکر» به تصور نعمت و اظهار آن معنا شده است (راغب اصفهانی، 1404: 461). قرآن کریم به این مسئله چنین اشاره می کند: «ما راه را به او نشان دادیم، خواه شاکر باشد یا کفران کند» (انسان: 3). در آیه ای دیگر (نمل: 40) نیز تصریح شده که سود سپاسگزاری کردن، برای خود انسان است و خداوند بی نیاز است. بر اساس این آیه، شکرگزاری فرصت سودرسانی و کرامت بخشی خداوند به انسان است.

بررسی رابطه کرامت انسانی در سیره رضوی با التزام عملی به تعالیم اسلامی ... ♦ 525

از احادیث امام رضا(ع) درباره شکرگزاری نیز می‌توان نتیجه گرفت که شکرگزاری از مؤلفه‌های کرامت انسانی است. حضرت در روایتی، شکرگزاری را در ردیف اطاعت و تقوای الهی بیان کرده است: «إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ وَجَلَ أَمْرٍ بِثَلَاثَةِ مَقْرُونٍ بِهَا ثَلَاثَةُ أُخْرَى: أَمْرٌ بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ، فَمَنْ صَلَّى وَكَمْ يُزَكِّتُ كَمْ تُقْبَلُ مِنْهُ صَلَاتُهُ وَ أَمْرٌ بِالشُّكْرِ لَهُ وَ لِلْوَالِدَيْنِ، فَمَنْ كَمَ يَشْكُرُ وَالذَّيَّةَ كَمَ يَشْكُرُ اللَّهُ، وَ أَمْرٌ بِاتِّقَاءِ اللَّهِ وَ صَلَهِ الرَّجْمِ، فَمَنْ كَمَ يَصِلُ رَحْمَةُ كَمْ يَتَّقِ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ» (ابن بابویه، 1404: 156). بنابر این، کفران نعمت از گناهانی است که با مقوله‌هایی مانند ناسپاسی، بی‌توجهی به ارزش نعمت و استفاده نادرست مصداق می‌یابد؛ لذا شاکر بودن، دوری از گناه و تقوای الهی، کرامت‌آفرین است.

چهار) آزادی‌خواهی: آزادی و حق انتخاب، یکی دیگر از امتیازات انسان در مقایسه با سایر موجودات است؛ یعنی انسان به‌طور فطری آزاد آفریده شده است. حضرت علی(ع) می‌فرماید: «بِنْدَةُ دَيْكِرِي نَبَاشُ كِهْ خِدَاوَنْدُ تُو رَا آزَادِ آفَرِيْدِهْ اسْت.» (دشتی، 1388: 517). در آیات قرآن نیز معیار ارزشگذاری‌ها، افعال اختیاری انسان معرفی شده است. (انسان: 3)

بنابر این، آزادی از ابتدایی‌ترین حقوق انسان است. اگر شکوفایی استعدادهای انسان در بستر اختیار و آزادی لحاظ شود، بر کرامت ارزشی او افزوده می‌شود و هرچه نگرش به انسان محدودتر باشد، به همان نسبت از حیطة آزادی‌های او در عرصه‌های مختلف جامعه و در نتیجه، کرامت ارزشی او کاسته می‌شود.

سیره و الگوی عملی امام رضا(ع) نیز بیانگر آن است که ایشان، آزادی را موهبت الهی و لازمه کرامت انسانی می‌دانند. حضرت، انسان را به سبب انسان بودن، صرف‌نظر از دین و عقیده و نژاد، دارای آزادی و کرامت می‌داند و بر همین اساس اجازه نمی‌دهند که حتی یک فرد آمی که دینی غیر از اسلام دارد، آزادی فرزندش را با امور مادی و به خاطر گرسنگی معاوضه کند و بردگی را برای رفع نیازهای اقتصادی و سلب اختیار جایز نمی‌شمارند. (شیخ طوسی، 1364، ج 7: 77)

پنج) عدالت‌محوری: معنای لغوی عدالت عبارت است از: «دادگر بودن، انصاف داشتن، دادگری در اجتماع و عدالتی که همه افراد جامعه از آن برخوردار باشند» (معین، 1377، ج 2: ذیل عدالت). موزون بودن و نفی هرگونه تبعیض و رعایت تساوی در استحقاق‌های متساوی، از دیگر معانی عدل است. (مطهری، 1393: 54-57)

اندیشه امام رضا(ع) نیز بر مبنای عدالت‌خواهی و محرومیت‌زدایی است. زمانی که محمد بن عباده از امام رضا(ع) پرسید: چرا آنچه امیر مؤمنان گفت، تأخیر انداختی؟ امام فرمودند: ای اباحسن! اگر امر حکومت، چنان که می‌گویی، به‌سوی ما برگردد و تو هم آن‌چنان باشی که اکنون هستی، در آن روز هم چیزی نصیب تو نخواهد شد و مانند یکی از دیگران خواهی بود. (فضل‌الله، 1366: 70-71)

سیره عملی امام رضا(ع) نیز گویای اندیشه عدالت‌ورزی ایشان است؛ اندیشه‌ای که عدالت را جزء مؤلفه‌های کرامت انسانی می‌داند و با ستمهای زمانه خود که منافی کرامت انسانی بودند، مبارزه می‌کند.

ایشان به صراحت از شیوه نظام جابر وقت انتقاد می‌کردند. همچنین در برابر انحرافات نزدیکان خود بدون هیچ نوع ملاحظه‌ای موضع می‌گرفتند. نمونه‌ای از این‌گونه برخوردها را می‌توان در مقابله امام با اعمال برادرش زید بن موسی مشاهده کرد: «ای زید! اگر خیال می‌کنی با گناه کردن وارد بهشت می‌شوی و موسی بن جعفر (ع) هم که خدا را اطاعت کرده است، وارد بهشت شود؛ به خدا سوگند هیچ‌کسی به پاداش نمی‌رسد مگر در پرتو اطاعت خدا. زید گفت: من برادر تو و پسر پدرت هستم. حضرت فرمود: تو تا وقتی برادر من هستی که در اطاعت خدای متعالی باشی» (بن‌بابویه، 1337، ج 2: 236)

2. التزام

التزام، مفهومی جدید در روان‌شناسی مثبت‌گراست که تمرکز آن بر موازنه انرژی نیروی انسانی، کارکردن در حد استاندارد و تجارب کاری به صورت مثبت است (کاراتپ، 2013: 137). مفهوم التزام در مقابل مفهوم فرسودگی قرار دارد (پارک و گارسوی، 2012: 135). می‌توان گفت که التزام، نقطه مقابل فرسودگی است (اینانن و همکاران، 2014: 39). به عقیده باکر و همکاران (2008)، التزام می‌تواند راه جدیدی برای پژوهشهای رفتار سازمانی مثبت‌گرا در آینده باشد. این مفهوم نخستین بار توسط کاهن³ (1990) تعریف شد. وی التزام را کنترل اعضای سازمان بر نقشهای کاری‌شان می‌داند. به نظر وی، در این حالت، افراد به‌طور جسمی و شناختی و هیجانی، خود را در کار درگیر می‌کنند؛ در حالی که وقتی التزامی وجود نداشته یا سطح آن پایین باشد، فرد کمتر درگیر فعالیتهای کاری خود شده، ارتباطش با دیگران کم می‌شود. (به، 2013: 219؛ منگوس و همکاران، 2013⁵)

التزام⁶ به معنی حضور فعال و همیشگی افراد در هنگام انجام فعالیتهای مربوط به نقشهای خویش است (لینجان، 2012: 171؛ هی و همکاران، 2014: 683) و اشاره به سطح بالایی از انرژی و فعالیت ذهنی در هنگام کار و مواجهه با مسائل کاری، احساس مهم بودن، غرور و اشتیاق داشتن برای انجام کارها و غرق شدن عمیق در کارها و اخلاق دارد (پارک و گارسوی، 2012). التزام، حالت روانی مثبتی است که افراد بانگیزه و انرژی جذب کار شده، با تمام توان فعالیتهای محوله را انجام می‌دهند (کاراتپ و همکاران، 2010: 62). التزام دارای ابعاد مختلف رفتاری است و باعث رفتارهایی در جهت بهبود عملکرد و بهره‌وری شده، عامل اصلی افزایش اثربخشی و

1. Park & Gursoy
2. Inmanen
3. Kahn
4. Yeh
5. Menguc et al
6. Employee Engagement
7. Linjuan
8. He et al
9. Karatepe et al

بررسی رابطه کرامت انسانی در سیره رضوی با التزام عملی به تعالیم اسلامی ... ♦ 527

کارایی (بهره‌وری) محسوب می‌شود (گرامان و ساکس،¹ 2011: 129). به‌طور کلی، معنای التزام یعنی ملزم شدن به کارهای محوله در عمل و نظر که بر عهده فرد گذاشته شده است تا به نحو احسن آنها را نهایی کند.

3. التزام عملی به تعالیم اسلامی

«التزام عملی»، رعایت و پایبندی در مقام عمل است که در مقابل اعتقاد قلبی؛ یعنی باورمندی و اعتقاد تنها به کار می‌رود. التزام عملی به معنای متعهد شدن و پذیرفتن لوازم اعتقاد به باورهای اسلامی است. از این رو، کسی که می‌کوشد معتقدات دینی را در مقام عمل التزام داشته باشد، مطیع پیرو خالص در برابر دستورات الهی است و در عمل به آموزه‌های دینی کوتاهی نمی‌ورزد و مسلمانی را تنها به باورمندی محدود نمی‌سازد. در واقع؛ میان مسلمان و مؤمن بودن، فرق و فاصله است؛ با اعتقاد قلبی و اقرار زبانی می‌توان در دایره مسلمانی وارد شد، اما مؤمن بودن فراتر از اسلام آوردن است و نیاز به التزام عملی به اصول و اعتقادات است؛ چنانکه امام صادق(ع) می‌فرماید: دین خدا نامش اسلام است. پیش از آنکه شما پدید آید، هر جا که بوده‌اید و پس از پدید آمدن شما، اسلام دین خدا بوده و هست. پس هر که به دین خدا اقرار و اعتراف کند، مسلمان است و هر که به دستورهای خدای عز و جل عمل کند، مؤمن است (حمیدی ری‌شهری، 1375، ج 1: 190). به بیان دیگر؛ اعتقاد و التزام قلبی مربوط به مرحله «اسلام» و التزام عملی مربوط به مرحله «ایمان» است.

منظور از التزام عملی به اعتقادات اسلامی در این پژوهش، میزان نمره یا کمیته است که از پاسخ به پرسشنامه التزام عملی به اعتقادات اسلامی به دست می‌آید. مقیاس خودسنجی التزام عملی به اعتقادات اسلامی، برای اندازه‌گیری رفتارهای دینی نوجوانان و جوانان مسلمان توسط احد نویدی در سال 1376 تدوین شده، دارای 45 ماده و در مقیاس پنج درجه‌ای قابل رتبه‌بندی است.

افراد مذهبی دارای روان‌بنه‌هایی‌اند که در ارزیابی آنها از رویدادها و شیوه‌های رویارویی با اتفاقات ناخوشایند تأثیر دارد. این افراد رویدادها را کمتر اضطراب‌زا تلقی کرده و در نتیجه، اضطراب کمتری را تجربه می‌کنند (سیف، 1380؛ بهرامی، 1378). در احادیث و گفته‌های معصومان، به عوامل متعددی از جمله عوامل شناختی، عاطفی و رفتاری، به عنوان عوامل ایجادکننده اضطراب و استرس توجه شده است. از آنجا که مذهب و پایبندی به اعتقادات اسلامی یکی از عوامل مؤثر در بهداشت و سلامت روانی شناخته شده، بر این اساس می‌تواند جهت‌گیری فرد را تحت تأثیر قرار داده، نقش تعدیل‌کننده در اثرگذاری بر موقعیت‌های استرس‌زا و مایوس‌کننده داشته باشد. (آپورت، 2002: 437-436)

4. پیشینه تجربی پژوهش

با توجه به پژوهشهای صورت گرفته، تا به حال موضوع این پژوهش (رابطه کرامت انسانی و ابعاد آن با التزام عملی به باورهای اسلامی) کار نشده است. اما به صورت غیر مستقیم می توان از نتایج برخی پژوهشها، در این باره نکاتی را استنتاج کرد که در ادامه به آنها پرداخته خواهد شد.

بین کرامت انسانی با شناخت دینی و رفتار دینی (طالقانی و همکاران، 1385؛ امیدیان و ملامعصومی، 1385)، توکل به خدا (علی‌بخشی و همکاران، 1390)، جهت گیری مذهبی (برای، 1387)، وجود نگرشهای مذهبی و درک معنا دار بودن زندگی و تکامل (بهرامی چگنی، 1389) رابطه مستقیم و معنا دار وجود دارد. شناخت دینی و رفتارهای دینی، عمل به آموزه های دینی، توکل به خدا، جهت گیری مذهبی و نگرشهای اعتقادی و دینی در خود ابعاد عبودیت، عدالت محوری و شکرگزاری از متغیر کرامت را در خود دارند.

اعتقادات مذهبی و دینی از عوامل آرامش روانی در نظر گرفته می شود و پایین بودن آن در هر جامعه ای، با سطح بالای افسردگی و افکار خودکشی در ارتباط است (هابزاده و همکاران، 1380؛ طهماسبی پور و کمانگری، 1375). گفتنی است افرادی که کرامت نفس پایین (عقلانیت کم و آزادی خواهی کم) دارند، دست به خودکشی می زنند و روحیه ناسالم و خودباخته دارند.

فرانسیس و همکاران¹ (2004) گزارش کردند که نگرش مذهبی مثبت دانشجویان نسبت به یک مذهب می تواند رابطه قوی با کرامت انسانی آنان داشته باشد. به عبارتی؛ نگرش و باورهای اسلامی با عبودیت، عقلانیت، شکرگزاری، آزادی خواهی و عدالت محوری، رابطه مثبت و سازنده دارد. مالتبی و دی (2003) نشان دادند که دینداری بیرونی با روان رنجوری، رابطه مثبت و دین داری درونی با روان پریشی، رابطه منفی دارد. لذا هر چه جهت گیری دینی افراد درونی تر باشد، احتمال اینکه از کرامت انسانی بهتری برخوردار باشند، بیشتر است (سلامت روان با کرامت نفس رابطه مستقیم دارد). همچنین پیوندجویی بالای مذهبی و جهت گیری مذهبی درونی می تواند با علائم افسردگی خودسنجی، ارتباط معنا دار داشته باشد.

با وجود اینکه برخی محققان و نظریه پردازان، از جمله فروید و ایس، مذهب را با بیماری روانی مرتبط دانسته اند، مطالعات و پژوهشهای انجام گرفته در دهه اخیر با تمایز قائل شدن میان مذهبی که زندگی سالم به انسان عرضه می کند و دیگر مذاهب، نقش مؤثر و جایگاه ویژه در قلمرو کرامت انسانی (عبودیت، عقلانیت، شکرگزاری، آزادی خواهی، عدالت محوری) و نیز کارایی آن را در درمان بیماری های روانی نشان داده اند (برگین، 1983؛ استارک، 1971؛ نقل از: جان بزرگی، 1378). افزون بر این، از نتایج بررسی های موسوی اصل و

1. L.J. Francis; M. Robbins; C.A. Lewis; C.F. Quigley & C. Wheeler

529 $\diamond$ بررسی رابطه کرامت انسانی در سیره رضوی با التزام عملی به تعالیم اسلامی ...

همکاران (1378) چنین استنباط می‌شود که تأثیر عاطفی یاد خدا موجب آرامش زودرس در روان و جسم فرد و کرامت روحی و نفسانی (آزادی‌خواهی و عدالت‌محوری) در فرد می‌شود.

انیسی و همکاران (1389) نشان دادند که نگرش و التزام عملی به نماز، از مبانی و اصول مهم در ارتقای کرامت انسانی و کاهش آلام انسانی، نظیر افسردگی و اضطراب و استرس است. به عبارتی؛ التزام به اعتقادات اسلامی و پایبند بودن به آنها در عدالت‌محوری، آزادی‌خواهی و شکرگذاری و عقلانیت و عبودیت نمایان خواهد شد. پورقانع و همکاران (1389) ارتباطی معنادار و معکوس بین استرس و اعتقادات مذهبی دانشجویان گزارش کردند. میلون و همکاران (2010)، الیس¹ (1988)، اوکاتر و همکاران² (2003) و تیرایی (1387) نشان دادند که معنویت نقش بسیار عمده‌ای در کاهش کرامت انسانی (عبودیت، عقلانیت، شکرگزاری، آزادی‌خواهی و عدالت‌محوری) دارد. زارعی (1389) نشان داد رابطه معناداری بین تصور منفی از خدا و افسردگی وجود دارد؛ افراد دارای تصور منفی از خداوند، اضطراب و افسردگی بیشتر و کرامت انسانی پایین‌تری دارند.

اکبری و فتحی آشتیانی (1388) دریافتند که بین دنیاگرایی و عوامل سلامت عمومی (اختلال در علائم جسمانی، اضطراب و افسردگی) رابطه مثبت و معناداری وجود دارد. علاوه بر این، ابعاد مناسبی و اعتقادی نقش بیشتری در پیش‌بینی اختلالات روان‌شناختی ایفا می‌کنند. در کل، افراد شاکر و کسانی که از دیگران تشکر می‌کنند و چگونگی مطالبه خواسته‌های خود را از دیگران می‌دانند و بابت رفع آنها از آنان تشکر می‌کنند، به طور کلی مشکلات روحی و جسمی کمتری خواهند داشت. ظروفی (1389) در پژوهش خود دریافت که بین کرامت انسانی (عبودیت، عقلانیت، شکرگزاری، آزادی‌خواهی و عدالت‌محوری) با میزان گرایش به اعمال مذهبی، همبستگی مستقیم وجود دارد. صادقی (1387) نیز در مطالعه خود دریافت که میزان نگرش مذهبی و سطح کرامت انسانی (عبودیت، عقلانیت، شکرگزاری، آزادی‌خواهی و عدالت‌محوری) دختران بیشتر از پسران است و توجه به وضعیت اجتماعی و فرهنگی به منظور ارتقای نگرش مذهبی و کرامت انسانی پسران ضروری است.

ب) روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر از نظر هدف، کاربردی و نحوه گردآوری داده‌ها، پیمایشی از شاخه همبستگی است. جامعه آماری این پژوهش را دانشجویان دانشگاه سیستان و بلوچستان تشکیل می‌دهند که حجم آن 17600 نفر

1. Ellis

2. O'Comer, Cobb & O'Comer

است. روش نمونه‌گیری، خوشه‌ای چندمرحله‌ای است. حجم نمونه بر اساس جدول مورگان و فرمول کوکران با خطای 0,05 برابر با 376 نفر است. برای گردآوری داده‌ها نیز از پرسشنامه محقق‌ساخته (استاندارد و بومی‌شده) استفاده شده است.

برای سنجش التزام عملی به اعتقادات مذهبی (اسلامی)، از مقیاس خودسنجی التزام عملی به اعتقادات مذهبی (نویدی، 1376) استفاده شد که شامل 45 سؤال است و بر اساس مقیاس پنج درجه‌ای (لیکرت) به سؤالات امتیاز داده می‌شود. در این طیف، از کاملاً موافقم، نمره 5 تا کاملاً مخالفم، نمره 1 تعلق می‌گیرد.

برای سنجش کرامت انسانی، از الگوی مبتنی بر سیره رضوی (صالحی و سروری مجد، 1395) استفاده شده است. این الگو دارای پنج بُعد است که برای هر بُعد، دو سؤال بومی‌شده طراحی شد. این پرسشنامه نیز در مقیاس پنج درجه‌ای (طیف لیکرت) نمره‌گذاری و بر اساس آن، داده‌های مورد نیاز جمع‌آوری شده است.

گفتنی است که این مدلها دارای پرسشنامه‌های استاندارد بودنی که برخی سؤالات آنها یا با جامعه پژوهش همخوانی نداشت یا شکل سؤال به گونه‌ای بود که در جامعه پژوهش قابل استفاده نبود. برای حل این مشکل، شکل سؤال با رعایت حفظ محتوای آن، تغییر داده شده است. اعتبار و اطمینان پرسشنامه‌های این پژوهش با توجه به بومی شدن و تغییرات انجام‌شده، توسط انواع روایی سنجی و پایایی سنجی، مجدداً سنجش و سپس در فرایند پژوهش استفاده شده است.

1. سؤالات پژوهش

سؤال اصلی:

آیا کرامت انسانی در سیره رضوی با التزام عملی به تعالیم اسلامی رابطه معنادار دارد؟

سؤالات فرعی:

1. آیا عبودیت در سیره رضوی با التزام عملی به تعالیم اسلامی رابطه معنادار دارد؟
2. آیا عقلانیت در سیره رضوی با التزام عملی به تعالیم اسلامی رابطه معنادار دارد؟
3. آیا شکرگزاری در سیره رضوی با التزام عملی به تعالیم اسلامی رابطه معنادار دارد؟
4. آیا آزادی‌خواهی در سیره رضوی با التزام عملی به تعالیم اسلامی رابطه معنادار دارد؟
5. آیا عدالت‌محوری در سیره رضوی با التزام عملی به تعالیم اسلامی رابطه معنادار دارد؟

بررسی رابطه کرامت انسانی در سیره رضوی با التزام عملی به تعالیم اسلامی ... 531

روایی همگرا:¹ برای سنجش میزان تبیین متغیر پنهان توسط متغیرهای مشاهده پذیر، از این شاخص استفاده می شود. برای شاخص متوسط واریانس استخراج شده، حداقل مقدار قابل قبول، 0,5 است. جدول 1 میانگین واریانس استخراج شده متغیرهای مدل مفهومی پژوهش را نشان می دهد.

جدول 1: میانگین واریانس استخراج شده

متغیر	متوسط واریانس استخراج شده (AVE)
التزام عملی به تعالیم اسلامی	0,76
کرامت انسانی	0,85

با توجه به اینکه مقادیر متوسط واریانس استخراج شده هر دو متغیر پژوهش بالاتر از 0,5 است، می توان گفت که پرسشنامه پژوهش از روایی همگرای مطلوبی برخوردار است.

روایی واگرا:² توانایی یک مدل اندازه گیری انعکاسی را در میزان افتراق مشاهده پذیرهای متغیر پنهان آن مدل با سایر مشاهده پذیرهای موجود در مدل می سنجد. بدین منظور، از آزمون بار مقطعی³ استفاده می شود. بر اساس آزمون بار مقطعی، بار عاملی هر متغیر مشاهده پذیر روی متغیر پنهان مربوط به خود باید حداقل 0,1 بیشتر از بار عاملی همان متغیر مشاهده پذیر بر متغیرهای پنهان دیگر باشد. بر اساس نتایج این آزمون، روایی واگرای متغیرهای پژوهش به شرح جدول 2 تأیید شد.

جدول 2: روایی واگرا بارهای عاملی متقابل

متغیر	التزام عملی به تعالیم اسلامی	کرامت انسانی
بعد 1 کرامت انسانی	0,65	0,58
بعد 2 کرامت انسانی	0,71	0,59
بعد 3 کرامت انسانی	0,85	0,61
بعد 4 کرامت انسانی	0,81	0,64
بعد 5 کرامت انسانی	0,67	0,83
التزام عملی به تعالیم اسلامی	0,63	0,91

1. Convergent Validity
2. Discriminant Validity
3. Cross Loading

2. آزمون کیفیت مدل اندازه‌گیری

این آزمون توسط شاخص اشتراک یا روایی مقاطع محاسبه می‌شود و در واقع؛ توانایی مدل مسیر را در پیش‌بینی متغیرهای مشاهده‌پذیر از طریق مقادیر متغیر پنهان متناظرشان می‌سنجد. بر اساس نتایج این آزمون، مقادیر مثبت بوده و نشان از کیفیت مدل اندازه‌گیری پژوهش دارد.

جدول 3: شاخص اشتراک با روایی مقاطع

متغیر	1-SSE/SSO
کرامت انسانی	0,76
التزام عملی به تعالیم اسلامی	0,81

3. آزمون پایایی مدل اندازه‌گیری

جدول 4، نتایج خروجی نرم‌افزار را در خصوص شاخصهای پایایی متغیرهای پژوهش نشان می‌دهد.

جدول 4: پایایی متغیرهای مشاهده‌پذیر، آلفای کرونباخ، پایایی مرکب

متغیر	بار عاملی	پایایی مرکب	آلفای کرونباخ
بعد 1 کرامت انسانی	0,85	0,78	0,76
بعد 2 کرامت انسانی	0,76		
بعد 3 کرامت انسانی	0,84		
بعد 4 کرامت انسانی	0,88		
بعد 5 کرامت انسانی	0,69		
التزام عملی به تعالیم اسلامی	0,71	0,82	0,81

نتایج بررسی بارهای عاملی متغیرها برای بررسی روایی متغیرهای مشاهده‌پذیر نشان داد که مقادیر تمام بارها بیشتر از مقدار استاندارد، یعنی 0,6 است. بنابر این، روایی سؤالات پرسشنامه تأیید شد. برای پایایی پرسشنامه نیز از آلفای کرونباخ و پایایی مرکب استفاده شده است. آلفای کرونباخ که برای بررسی پایایی یا سازگاری درونی بین متغیرهای مشاهده‌پذیر در یک مدل اندازه‌گیری انعکاسی است، بیشتر از مقدار پیشنهادی کرونباخ¹، یعنی 0,7 است. جدول 4، قابل قبول بودن شاخص آلفای کرونباخ را نشان می‌دهد. شاخص آلفای کرونباخ فرض بر این دارد که متغیرهای مشاهده‌پذیر هر مدل اندازه‌گیری دارای وزن‌های یکسانی‌اند. در واقع؛ اهمیت نسبی آنها را با هم برابر می‌گیرد. برای رفع این مشکل، از پایایی مرکب کمک

1. Cronbach

533 ♦ بررسی رابطه کرامت انسانی در سیره رضوی با التزام عملی به تعالیم اسلامی ...

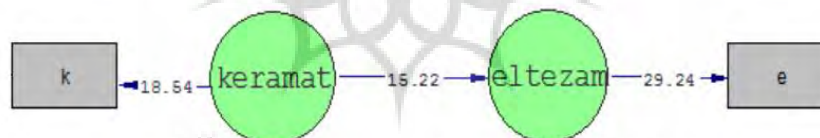
گرفته می‌شود. در این شاخص، به علت اینکه هنگام محاسبه از بارهای عاملی گویه‌ها استفاده می‌شود، مقادیر پایایی مرکب نسبت به شاخص باید بیشتر از 0,7 باشد و همان‌طور که در جدول 4 قابل مشاهده است، تمامی شاخصهای پایایی مرکب بالاتر از 0,7 می‌باشند.

ج) یافته‌های پژوهش

در پژوهش حاضر، از مدل‌سازی معادلات ساختاری با رویکرد حداقل مربعات ساختاری به کمک نرم‌افزار اسمارت پی.ال.اس استفاده شده است. شکل 1 و 2، خروجی نرم‌افزار را در خصوص مدل مفهومی پژوهش نشان می‌دهند.

شکل 1: ضرایب مسیر متغیرها (ضریب بی) مدل سؤال اصلی پژوهش

شکل 2: ضرایب معناداری متغیرها (آماره تی) مدل سؤال اصلی پژوهش

جدول 5: ضرایب مسیر و ضرایب معناداری مدل سؤالات فرعی

سؤال	ضرایب مسیر	ضرایب معناداری
اول	0,25	14,26
دوم	0,32	8,64
سوم	0,41	8,62
چهارم	0,36	11,28
پنجم	0,33	12,32

برازش مدل اندازه‌گیری: معیار توان دوم همبستگی¹ که ضریب تعیین نیز نامیده می‌شود، نشان‌دهنده قدرت پیش‌بینی متغیر وابسته از روی متغیرهای مستقل است. بر اساس نتایج این آزمون، متغیر مستقل قادر به تبیین 78 درصد از تغییرات متغیر وابسته است.

جدول 6: مقدار ضریب تعیین

ضریب تعیین	متغیر
0,78	کرامت انسانی
	التزام عملی به تعالیم اسلامی

مدلهایی که با رویکرد واریانس محور از طریق نرم‌افزارهای واریانس محور مانند اسمارت پی.ال.اس بررسی می‌شوند، فاقد شاخص کلی برای نگاه به مدل به صورت یکجا هستند؛ یعنی شاخصی برای سنجش کل مدل شبیه به رویکرد کوواریانس محور (مانند رویکرد نرم‌افزار لیزرل) وجود ندارد. از شاخصی به نام GOF می‌توان به جای شاخصهای برازشی که در رویکردهای کوواریانس محور وجود دارد، استفاده کرد. این شاخص هر دو مدل ساختاری و اندازه‌گیری را یکجا در نظر گرفته و کیفیت آنها را آزمون می‌کند. این شاخص به صورت مجذور حاصل ضرب میانگین ضریب تعیین و میانگین مقادیر اشتراکی به صورت دستی محاسبه می‌شود.

$$GOF = \sqrt{\text{communalities} \times R^2}$$

از آنجا که این مقدار به دو شاخص مذکور وابسته است، حدود این شاخص بین صفر و یک بوده و سه مقدار 0,01؛ 0,25 و 0,36 به ترتیب به عنوان مقادیر ضعیف، متوسط و قوی برای GOF می‌باشد. جدول 8، مقادیر اشتراکی و ضریب تعیین مورد نیاز برای محاسبه GOF را در این پژوهش نشان می‌دهد.

جدول 7: مقادیر اشتراکی و ضریب تعیین

ضریب تعیین	مقادیر اشتراکی	متغیر
0,78	0,81	کرامت انسانی
	0,74	التزام عملی به تعالیم اسلامی

جدول 8: نتایج برازش مدل کلی

GOF	R2	Communality
0,68	0,74	0,67

535 ♦ بررسی رابطه کرامت انسانی در سیره رضوی با التزام عملی به تعالیم اسلامی ...

مقدار به دست آمده برای GOF به میزان 0/68، بالاتر از مقدار پیشنهادی ویزلس و همکاران (2009) یعنی 0,36 است و قوی بودن مدل را نشان می‌دهد. بنابر این، برازش مناسب مدل کلی تأیید می‌شود.

د) بحث و نتیجه‌گیری و پیشنهادها

هدف از انجام این پژوهش، بررسی رابطه کرامت انسانی (مبتنی بر الگوی رضوی) با التزام عملی به تعالیم دینی (مبتنی بر الگوی اسلامی) در بین دانشجویان دانشگاه سیستان و بلوچستان است. برای گردآوری داده‌ها از پرسشنامه محقق‌ساخته (استاندارد و بومی‌شده) استفاده شده است. در این پژوهش، کرامت انسانی بر اساس الگوی مبتنی بر سیره رضوی (صالحی و سروری مجد، 1395) و التزام عملی به تعالیم اسلامی و دینی نیز با الگوی نویدی (1376) که مبتنی بر الگوی اسلامی و دینی طراحی شده، سنجیده شده است.

برای بررسی این مهم، یک سؤال اصلی و پنج سؤال فرعی شکل گرفت. برای بررسی سؤالات پژوهش ابتدا روایی و پایایی دو پرسشنامه، بررسی و تأیید شدند. سپس سؤالات پژوهش توسط مدل‌یابی معادلات ساختاری به کمک نرم‌افزار اسمارت پی.ال.اس انجام گرفت که در آن رابطه کرامت انسانی (با ابعاد عبودیت، عقلانیت، شکرگزاری، آزادی‌خواهی و عدالت‌محوری) با التزام عملی به تعالیم دینی و اسلامی بررسی و تمامی سؤالات پژوهش تأیید شدند. همچنین وجود رابطه معنادار، مثبت و سازنده بین دو متغیر اصلی (کرامت و التزام عملی) و ابعاد متغیر کرامت انسانی با التزام عملی به تعالیم دینی نیز تأیید شد.

عبودیت، به اظهار تذلل و خضوع و فروتنی معنا شده است. دانشجویان در محیط دانشگاهی باید از تکبر و غرور خودداری کنند و همواره بدون سستی و ترس به دنبال حقیقت و دانش باشند و برای دانستن راه‌های سخت آموزش و یادگیری را بپیمایند. باید همواره طبق دستورات الهی و اولی‌الامر الهی حرکت کرده و به مردم خدمت کنند. هر چه عبودیت در افراد بیشتر باشد، این عبودیت در راستای التزام عملی به تعالیم دینی و اسلامی است. به عبارتی؛ هر چه افراد عبادت و عبودیت بیشتری داشته باشند و نسبت به خداوند و دوستان خداوند تواضع و فروتنی داشته باشند، این امر در راستای التزام عملی به اعتقادات و تعالیم اسلامی است و فرد هر چه متواضع‌تر و عبودیت بیشتری داشته باشد و در برابر دستورات الهی تسلیم باشد، نشان‌دهنده التزام و ملزم بودن بیشتر فرد به دستورات الهی است. این یافته‌ها با یافته‌های وهاب‌زاده و همکاران (1380) و طهماسبی‌پور و کمانگری (1375) همخوانی دارد و نتایج این پژوهش تأیید می‌شود. همچنین در پژوهش‌های صورت گرفته بین کرامت انسانی با شناخت دینی و رفتار دینی (طالقانی و همکاران، 1385؛ امیدیان و ملامصومی، 1385)، عمل به آموزه‌های دینی (محقق و همکاران، 1387)، توکل به خدا (علی‌بخشی و همکاران، 1390)، جهت‌گیری مذهبی (برای، 1387)، وجود نگرش‌های مذهبی و درک معنادار بودن زندگی و تکامل (بهرامی‌چگنی،

1389) رابطه مستقیم و معناداری وجود دارد. این بدان معناست که هر چه فرد کرامت انسانی بیشتری داشته باشد، عبودیت بیشتری دارد. این یافته‌ها نتایج این پژوهش را تأیید می‌کنند.

انسان هر چه بیاموزد و بداند، نباید تکبر بورزد، بلکه همواره باید به دنبال آموزختن بیشتر باشد و دست از آموزش و یادگیری برندارد. باید نسبت به معلم و استادان خود فروتن بود و با آنان به احترام رفتار کرد که همواره تشکر از مخلوق و احترام به مخلوق، در راستای احترام و تشکر از خالق است. آدمی هر چه بداند، در برابر خداوند هیچ است. لذا آدمی باید خود را همواره در محضر کمال و عقل کل ببیند و از خود غافل نشود و به یاد خدا باشد و در راستای الزامات الهی و دستورات الهی ملزم باشد. هر چه فرد عبودیت بیشتری داشته باشد، التزام به تعالیم دینی بیشتری خواهد داشت و هر چه به دستورات الهی ملزم‌تر باشد، خضوع و خشوع بیشتر و عبودیت بیشتری خواهد داشت. یافته‌های فرانسیس و همکاران (2004)، مالتبی و دی (2003) با نتایج این پژوهش همخوانی دارند و آنها را تأیید می‌کنند.

پیشنهاد می‌شود در دانشگاه، جلسات و گردهمایی‌ها و مناظرات مختلفی شکل گیرد تا دیدگاه‌ها و نظرات دانشجویان به چالش کشیده شود و دانشجویان با نظرات مختلف و سطوح مختلف علم و دانش استادان و دانشجویان مختلف در سرتاسر کشور و حتی خارج از کشور آشنا شوند؛ این گونه انسان خود را قطره کوچکی از دریای دانش می‌بیند و کمتر به دانسته‌های خود غرّه می‌شود و دائم در تغییر و تحول نظرات و مقابله نظرات قرار می‌گیرد که همین موضوع، دستاوردهای مختلفی برای دانشگاه و دانشجویان و حتی استادان خواهد داشت. همچنین پیشنهاد می‌شود کلاسهای درس با محور استاد اداره نشود و کلاسها و کتابها و حتی آزمونهای درسی به صورت چالشی و انتقادی اداره شود تا دانشجویان همواره در حال ساخت و ساز و تغییر دائمی و آموزش و یادگیری دائمی باشند؛ این گونه غرور نیز به آنها دست نخواهد داد و همواره با چالش روبه‌رو خواهند بود و خود را نیازمند به دیگران و اندیشه و اجماع و آرای بزرگان علمی و دینی خواهند دید.

حضور عقل در انسان، فطری است و برای اثبات یا بهره بردن از آن نیاز به استدلال نیست؛ چنانچه در قرآن کریم نیز اشاره شده است که همه انسانها از نیروی عقل برخوردارند، اما به علت کوردلی نمی‌توانند از آن بهره‌مند شوند. پس باید همواره دانشجویان به گونه‌ای رفتار کنند که چراغ عقل در آنها خاموش نشود و رفتار و گفتار عقلایی را در زندگی خود به کار ببندند و با چراغ عقل در مسیر آموزش و پژوهش گام بردارند و خود و خدای خود را بشناسند. همواره در زمین سیر کنند و زمانها و مکانهای مختلف را مشاهده کنند و با افراد خردمند مصاحبه کنند و در جستجوی حقیقت باشند. این یافته با یافته‌های پژوهش دزیوتر و همکاران (2006) همخوانی دارد.

537 ♦ بررسی رابطه کرامت انسانی در سیره رضوی با التزام عملی به تعالیم اسلامی ...

آموزش و پژوهش نباید احتکار شود و باید با دیگران در این زمینه مشورت کرد و اطلاعات و دانش را در اختیار دیگران قرار داد.

عبادت خداوند و آموزش و یادگیری مهارت‌های انسانی و اخلاقی با ابزار عقل میسر است و باید با عقل و دل به دنبال خداوند و در جستجوی حقیقت بود. این مهم نشان‌دهنده آن است که افرادی که ملزم‌تر به دستور و فرامین الهی و دستورات دینی‌اند، باید بیشتر گفتار و رفتار عقلایی داشته باشند و بر اساس عقل تصمیم‌گیری و قضاوت و اجرا داشته باشند. هر چه فرد عقل بیشتری داشته باشد، در راستای دستورات الهی گام برمی‌دارد و به آنها ملزم‌تر است و هر چه ملزم‌تر باشد، از عقل خود بیشتر استفاده می‌کنند. برخی محققان و نظریه‌پردازان، از جمله فروید و ایس، مذهب را با بیماری روانی مرتبط دانسته‌اند؛ اما مطالعات و پژوهش‌های انجام گرفته در دهه اخیر، با تمایز قائل شدن میان مذهبی که زندگی سالم به انسان عرضه می‌کند و دیگر مذاهب، نقش مؤثر و جایگاه ویژه در قلمرو کرامت انسانی (عبودیت، عقلانیت، شکرگزاری، آزادی‌خواهی، عدالت‌محوری) و نیز کارایی آن را در درمان بیماری‌های روانی نشان داده‌اند (برگین، 1983؛ استارک، 1971؛ نقل از: جان‌بزرگی، 1378). میلون و همکاران (2010)، ایس (1988)، اوکانر و همکاران (2003) و تیرایی (1387) نشان دادند که معنویت نقش بسیار عمده‌ای در کاهش کرامت انسانی (عبودیت، عقلانیت، شکرگزاری، آزادی‌خواهی و عدالت‌محوری) دارد. این یافته‌ها نتایج این بخش از پژوهش را تأیید می‌کنند و با یافته‌های پژوهش حاضر همخوانی دارند.

در این زمینه پیشنهاد می‌شود جلسات و گردهمایی‌هایی شکل گیرد تا دانشجویان با سؤالات مختلف آشنا شوند و سؤالات مختلف علمی و دینی به آنها ارائه شود و به چالش کشیده شوند تا عقل و ذهن آنان درگیر شود؛ این گونه، افراد با درگیر شدن ذهنشان با این سؤالات، همواره به دنبال جواب خواهند بود و در راه جستجوی سؤالات دینی و علمی، چراغ عقل در آنها افروخته خواهد شد و پژوهش و آموزش در دانشگاه فعال خواهد شد و خود به خود در کلاسها و دانشگاهها و بیرون دانشگاه به دنبال پاسخ این سؤالات خواهند بود و ناگزیر، جوینده هر چیزی، کل یا بخشی از آن را خواهد یافت.

همچنین پیشنهاد می‌شود کلاسهای استعدادیابی و افزایش هوش و سنجش هوش در دانشگاه برگزار شود و کلاسهای فلسفه و منطق در دانشگاه برگزار شود و از این راه، راههای عقلانیت علمی و دینی در افراد باز شود.

اعتراف به نعمت و یادآوری آن، به کار بردن درست نعمتها در راه شکوفایی استعدادها و اسراف نکردن به‌ویژه در منابع خدادادی، از مصادیق شکر کردن است. انسان باید همواره از کسانی که حتی بر گردن وی دارند، از جمله خانواده و به‌خصوص پدر و مادر و استادان دانشگاهی و حتی کارمندان دانشگاهی که زحمات زیادی در تسهیل امور دانشجویان می‌کشند، تشکر و قدردانی کرده، با احترام و ادب

و خضوع و خشوع با آنها رفتار کند و در گفتار و رفتار جانب ادب را رعایت کند. تشکر و قدردانی از بندگان خدا و خداوند به انسان رشد و شکوفایی می‌دهد و مسیر حرکت انسان را به سمت کمال آسان می‌کند و به آن سرعت می‌بخشد؛ خداوند از ستایش بندگان بی‌نیاز است، ولی بندگان به ستایش خداوند نیازمندند؛ زیرا باعث اطمینان قلب و تأمین نیاز امنیت و تعلق در افراد می‌شود. از جمله مصادیق تشکر و قدردانی، نماز و زکات است. شاکر بودن، دوری از گناه و تقوای الهی، کرامت‌آفرین است. هر چه فرد از ادب و احترام بیشتری برخوردار باشد، به دستورات الهی ملزم‌تر است و ادب و احترام به خداوند و دیگران نشانه التزام فرد به فرمانهای الهی است که ممکن است حتی خود فرد نیز آن را نداند. اکبری و فتحی آشتیانی (1388) دریافتند که بین دنیاگرایی و عوامل سلامت عمومی (اختلال در علائم جسمانی، اضطراب و افسردگی) رابطه مثبت و معناداری وجود دارد. علاوه بر این، ابعاد مناسکی و اعتقادی نقش بیشتری در پیش‌بینی اختلالات روان‌شناختی ایفا می‌کنند. در کل، افراد شاکر و کسانی که از دیگران تشکر می‌کنند و چگونگی مطالبه خواسته‌های خود را از دیگران می‌دانند و بابت رفع آنها از آنان تشکر می‌کنند، مشکلات روحی و جسمی کمتری خواهند داشت. این یافته‌ها با یافته‌های پژوهش حاضر همخوانی دارند و نشان می‌دهند شکرگزاری با التزام عملی به اعتقادات اسلامی همخوانی دارد. فرد هر چه اعتقاد بیشتری به توحید و معاد داشته باشد، فشار روحی و جسمانی کمتری خواهد داشت و نسبت به خدا و خلق خدا سپاسگزار خواهد بود.

پیشنهاد می‌شود کلاسها و جلساتی در دانشگاه تشکیل شود و به دانشجویان شیوه تشکر و قدردانی از استادان و سایر دانشجویان و افراد درون دانشگاه و بیرون دانشگاه (جامعه) آموزش داده شود. کلاسهای فن بیان و کلاسهای ایجاد حس اعتماد به نفس و نه گفتن و بله گفتن در زمانها و مکانهای مشخص و توجه کردن دانشجویان در این زمینه، شرایطی را فراهم می‌آورد تا افراد تعامل و انسجام و همکاری بیشتری در محیط دانشگاه داشته باشند و با یادگیری تشکر و قدردانی بتوانند خواسته‌های خود را بهتر به دیگران بازگو کنند و در جواب رفع این خواسته‌ها، نحوه تشکر صحیح را بر اساس شاخصه‌های مختلف با فرد مربوطه بدانند. همچنین وجود کنفرانس‌ها و کتابها و آموزش جزوات و کلاسهای مرتبط در این زمینه بسیار کارساز خواهد بود.

آزادی و حق انتخاب، یکی دیگر از امتیازات انسان در مقایسه با سایر موجودات است. در واقع؛ انسان به‌طور فطری آزاد آفریده شده و آزادی از ابتدایی‌ترین حقوق اوست. اگر شکوفایی استعدادها، انسان، در بستر اختیار و آزادی لحاظ شود، بر کرامت ارزشی او افزوده می‌شود و هرچه نگرش به انسان محدودتر باشد، به همان نسبت از حیطة آزادی‌های او در عرصه‌های مختلف جامعه و در نتیجه، کرامت ارزشی او کاسته می‌شود. آدمی نه باید اسیر دیگران باشد و نه دیگران را اسیر اندیشه‌های خود کند؛ آدمی در انتخاب مسیر و نحوه آموزش آزاد است. آدمی باید همواره آزادانه در جستجوی حقیقت باشد و در این مسیر گام

539 ♦ بررسی رابطه کرامت انسانی در سیره رضوی با التزام عملی به تعالیم اسلامی ...

بردارد. استادان نباید دانشجویان خود را اسیر اندیشه‌های خود کنند یا در کلاس محبوس کرده و اسیر تبعیت از اندیشه خاصی کنند؛ بلکه دانشجویان باید آزادانه در نظریات مختلف، سیر و آنها را با هم مقایسه کنند و بهترین آنها را برگزینند و تمام آنها را نقد کنند و در بوتۀ آزمایش قرار دهند و تعمیم و توسعه دهند یا آنها را رد کنند. آزاد بودن و آزاد گذاشتن دیگران در چارچوب عقل و اخلاق، در راستای التزام به فرامین الهی است. افراد باید در چارچوب دستورات الهی عمل کنند و در مواردی که خداوند انسان را آزاد گذاشته است، آزادانه رفتار و حرکت کنند و سخت نگیرند. فرانسیس و همکاران (2004) گزارش کردند که نگرش مذهبی مثبت دانشجویان نسبت به یک مذهب می‌تواند رابطه قوی با کرامت انسانی آنان داشته باشد. به عبارتی؛ نگرش و باورهای اسلامی با عبودیت، عقلانیت، شکرگزاری، آزادی‌خواهی و عدالت‌محوری رابطه مثبت و سازنده دارد. پژوهشهای انجام گرفته در دهه اخیر با تمایز قائل شدن میان مذهبی که زندگی سالم به انسان عرضه می‌کند و دیگر مذاهب، نقش مؤثر و جایگاه ویژه در قلمرو کرامت انسانی (عبودیت، عقلانیت، شکرگزاری، آزادی‌خواهی و عدالت‌محوری) و نیز کارایی آن را در درمان بیماری‌های روانی نشان داده‌اند (برگین، 1983؛ استارک، 1971؛ نقل از: جان‌بزرگی، 1378). افزون بر این، از نتایج بررسی‌های موسوی اصل و همکاران (1378) چنین استنباط می‌شود که تأثیر عاطفی یاد خدا موجب آرامش زودرس در روان و جسم فرد و کرامت روحی و نفسانی (آزادی‌خواهی و عدالت‌محوری) در فرد می‌شود. این یافته نیز با یافته‌های برگین (1983) و استارک (1971) (جان‌بزرگی، 1378)، میلون و همکاران (2010)، الیس (1988)، اوکانر و همکاران (2003) و تیرایی (1387) همخوانی دارد و نتایج این پژوهش تأیید می‌شود. همچنین این بخش از یافته‌ها با اعلامیه حقوقی بشر نیز همخوانی دارد و یافته‌های این بخش تأیید می‌شود.

پیشنهاد می‌شود دانش‌آموزان در محیطی صمیمانه و دوستانه نظرات و اعتقادات خود را باز گو کنند و در محیط سالم و به دور از تعصب، عقایدشان پایش و واکاوی شود تا خود به نقاط ضعف و قوت آنها پی ببرند و در پی اصلاح آنها باشند. هر فرد آزاد آفریده شده و البته همزمان در چارچوب قوانین سازمانی که در آن مشغول است، باید برخی از نکات را رعایت کند. این اصول آزادی‌مشنانه و اخلاقی در دانشگاه باید طی بخشنامه‌ها و جزوات و آموزشهای مختلف از طریق کانالهای مختلف دانشگاهی به دانشجویان آموزش داده شود تا دانشجویان از نظر روحی و جسمی سلامت کامل داشته و از آزادی بیشتری در محیط دانشگاه و بیرون دانشگاه برخوردار باشند. تفهیم معنا و مفهوم آزادی و چگونگی داشتن این حق باید برای دانشجویان در دانشگاه توسط استادان مربوطه توضیح و شرح داده شود و در کلاسهای دانشگاهی نقد و پایش شود. دانشجویان باید اصول اخلاقی و آزادی در آموزش و پژوهش را یاد بگیرند و در زندگی خود از آنها استفاده کنند.

عدالت عبارت است از: «دادگر بودن، انصاف داشتن، دادگری در اجتماع و عدالتی که همه افراد جامعه از آن برخوردار باشند». سیره عملی امام رضا(ع) نیز گویای اندیشه عدالت‌ورزی ایشان است. دانشجویان

باید در دوره تحصیلی خود و بعد از آن، جوانب عدالت و انصاف را رعایت کرده و در برخورد با استادان و سایر دانشجویان با عدالت و انصاف برخورد کنند. هر دانشجو و استادی مهارت‌ها و ظرفیت‌های مختلفی دارد و باید متناسب با آن رفتار کند. برخی از دانشجویان قدرت اقتصادی بیشتر و برخی کمتر دارند و باید به گونه‌ای آموزش و پژوهش صورت گیرد که تمامی دانشجویان در فشار مالی و روحی و جسمی قرار نگیرند و در محیطی دوستانه و همراه با احترام و دوستانه آموزش و پژوهش انجام گیرد. فرانسس و همکاران (2004) گزارش کردند که نگرش مذهبی مثبت دانشجویان نسبت به یک مذهب می‌تواند رابطه قوی با کرامت انسانی آنان داشته باشد. به عبارتی؛ نگرش و باورهای اسلامی با عبودیت، عقلانیت، شکرگزاری، آزادی‌خواهی و عدالت‌محوری، رابطه مثبت و سازنده دارد. پژوهش‌های انجام گرفته در دهه اخیر با تمایز قائل شدن میان مذهبی که زندگی سالم به انسان عرضه می‌کند و دیگر مذاهب، نقش مؤثر و جایگاه ویژه در قلمرو کرامت انسانی (عبودیت، عقلانیت، شکرگزاری، آزادی‌خواهی و عدالت‌محوری) و نیز کارایی آن را در درمان بیماری‌های روانی نشان داده‌اند (برگین، 1983؛ استارک، 1971؛ نقل از: جان‌بزرگی، 1378). افزون بر این، از نتایج بررسی‌های موسوی اصل و همکاران (1378) چنین استنباط می‌شود که تأثیر عاطفی یاد خدا موجب آرامش زودرس در روان و جسم فرد و کرامت روحی و نفسانی (آزادی‌خواهی و عدالت‌محوری) در فرد می‌شود. نتایج این بخش نیز با نتایج و یافته‌های اکبری و فتحی آشتیانی (1388) و ظروفی (1389) همخوانی دارد و نتایج این بخش تأیید می‌شود.

در این زمینه پیشنهاد می‌شود اصول آزادی و عدالت که از شعارهای انقلابی و دینی ملت ایران است، به دانشجویان آموخته شود؛ اینکه معنای عدالت و آزادی چیست، چگونه باید از آن دفاع کرد و از چه کسانی و چگونه باید خواستار آن شد. اینکه حقوق آزادی و عدالت هر فرد چیست و چگونه باید از آنها استفاده شود، موضوعاتی‌اند که باید در محیط دانشگاه و جلسات و سمینارهای مختلف آموزش و در دانشگاه و بیرون دانشگاه اشاعه داده شوند تا از مسئولان ذی‌ربط درخواست و مطالبه شوند.

پیشنهاد می‌شود دانشجویان ابعاد کرامت انسانی را برای افزایش التزام عملی به اعتقادات اسلامی در خود و در دانشگاه اشاعه دهند. به پژوهشگران نیز پیشنهاد می‌شود این عنوان را در زمانها و مکانهای مختلف دیگر، اعم از دانشگاهی و غیر دانشگاهی یا دولتی و خصوصی تکرار و نتایج آن را با نتایج این پژوهش مقایسه کنند. همچنین الگوی به دست آمده برای التزام عملی و کرامت انسانی و کرامت‌محوری می‌تواند در سایر پژوهش‌های پژوهشگران استفاده شود.

منابع

- قرآن کریم. ترجمه ناصر مکارم شیرازی (1373). قم: دارالقرآن الکریم، چ دوم.
- نهج البلاغه. ترجمه محمد دشتی (1388). تهران: گلستان ادب، چ هشتم.
- ابن بابویه، ابوجعفر محمد بن علی (شیخ صدوق) (1337). عیون اخبار الرضا(ع). ترجمه محمدتقی اصفهانی. تهران: شمس.
- ابن بابویه، ابوجعفر محمد بن علی (شیخ صدوق) (1404 ق). عیون اخبار الرضا(ع). بیروت: مؤسسه الاعلمی.
- ابن منظور، ابوالفضل محمد بن مکرم (1408 ق). لسان العرب، ج 12. بیروت: داراحیاء التراث العربی.
- اکبری، الله رضا و علی فتحی آشتیانی (1388). «بررسی رابطه دنیاگرایی و سلامت روانی». روان‌شناسی و دین، ش 2 (3): 105-143.
- امیدیان، مرتضی و الهام ملامعصومی (1385). «بررسی رابطه ساده و چندگانه دینداری، بومی بودن و تأهل با سلامت روان». مجموعه مقالات سومین سمینار بهداشت روانی دانشجویان، 35.
- انیسی، جعفر؛ احد نویدی و اعظم حسینی نژاد نصرآباد (1389). «ساخت و اعتباریابی مقیاس نگرش و التزام عملی به نماز». علوم رفتاری، ش 4 (4): 313-318.
- بهرامی احسان، هادی (1378). بررسی مؤلفه‌های بنیادین سازش‌یافتگی در آزادگان ایرانی. رساله دکتری روان‌شناسی. تهران: دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده علوم انسانی.
- بهرامی چگنی، ذبیح‌الله (1389). «بررسی رابطه دینداری با اختلالات روانی دانشجویان دانشگاه آزاد خرم‌آباد». روان‌شناسی و دین، ش 3 (2): 91-102.
- پورقانع، پرند؛ ابراهیم شریف آذر، فاطمه زائر ثابت و میترا خورسندی (1389). «بررسی ارتباط اعتقادات مذهبی و میزان استرس دانشجویان دانشکده پرستاری و مامایی زینب(س) شرق گیلان در سال 87-86». دوفصلنامه دانشکده‌های پرستاری و مامایی استان گیلان، ش 20 (63): 1-15.
- تیرایی، رامین (1387). «بررسی سهم تأثیر جهت‌گیری مذهبی بر سلامت روان در مقایسه با عوامل جمعیت‌شناختی». روان‌شناسی و دین، ش 1 (3): 37-62.
- جان‌بزرگی، مسعود (1378). بررسی اثربخشی روان‌درمانگری کوتاه‌مدت آموزش خودمهارگری با و بدون جهت‌گیری مذهبی اسلامی بر مهار اضطراب و تنیدگی. پایان‌نامه دکتری. تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
- جعفری، محمدتقی (1390). حقوق جهانی بشر: تحقیق و تطبیق در دو نظام اسلام و غرب. تهران: مؤسسه نشر آثار علامه جعفری.
- جوادی آملی، عبدالله (1389). ریح مختوم، ج 1. قم: اسراء.
- جوادی آملی، عبدالله (1366). کرامت در قرآن. تهران: رجاء.

- حویزی، عبد علی بن جمعه (1383 ق). تغییر نورالتقلین، ج 1. قم: مطبعة العلمية.
- راغب اصفهانی، ابوالقاسم حسین بن محمد (1404 ق). مفردات غریب القرآن. بی جا: دفتر نشر کتاب.
- رحیمی نژاد، عباس (1378). «مروری کوتاه بر دیدگاه چند تن از روان‌شناسان غرب در روان‌شناسی دین». *اقتباس، سال سوم، ش 3-2: 37-48*.
- زارعی، اقبال (1389). «بررسی رابطه بین تصور از خدا و سلامت روان در دانشجویان دختر و پسر دانشگاه‌های پیام نور و آزاد شهر میناب». *روان‌شناسی و دین، ش 6: 157-172*.
- سیف، علی اکبر (1380). *روان‌شناسی پرورشی*. تهران: آگاه.
- شیخ طوسی، محمد بن حسن (1364). *تهذیب الاحکام*. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- صادقی، محمدرضا (1387). «وضعیت تگرش مذهبی و سلامت روان در دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی مازندران در سال تحصیلی 86-87». *مجله دانشگاه علوم پزشکی مازندران، ش 75: 75-70*.
- صالحی، صغری و علی سروری مجد (1395). «نقش مؤلفه‌های کرامت در کمال انسانی از منظر امام رضا(ع)». *فرهنگ رضوی، سال چهارم، ش 13*.
- طالقانی، نرگس؛ محمود روغنچی و مهتاب شکری (1385). «رابطه جهت‌گیری مذهبی با بهداشت روان دانشجویان دانشگاه کرمانشاه». *مجموعه مقالات سومین سمینار بهداشت روانی دانشجویان، 254*.
- طهماسبی‌پور، نجف و مرتضی کمانگری (1375). *بررسی تگرش مذهبی با میزان اضطراب، افسردگی و سلامت روانی گروهی از بیماران بیمارستان‌های شهدای هفتم تیر و مجتمع حضرت رسول اکرم*. رساله دوره دکتری پزشکی. تهران: دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی ایران.
- ظروفی، مجید (1389). «بررسی سلامت روانی و رابطه آن با گرایش به اعمال مذهبی در بین دانشجویان دانشگاه آزاد شبسترو». *روان‌شناسی و دین، ش 2(8): 143-156*.
- علی‌بخشی، سیده زهرا؛ مریم ممقانیه و احمد علیپور (1390). «بررسی رابطه توکل به خدا و سلامت روان دانشجویان دانشگاه پیام نور». *معرفت در دانشگاه اسلامی، ش 15 (1): 47-65*.
- فضل‌الله، محمدجواد (1366). *تحلیلی از زندگانی امام رضا(ع)*. مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.
- قمی، شیخ عباس (1387). *مفاتیح الجنان*. ترجمه ناصر مکارم شیرازی. قم: مؤسسه علی بن ابی‌طالب، چ سوم.
- محمدی ری‌شهری، محمد (1375). *میزان الحکمه: اخلاقی، عقیدتی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، ادبی، تهران: دارالحدیث*.
- مطهری، مرتضی (1393). *عدل الهی*. تهران: صدرا.
- مطهری، مرتضی (1370). *مجموعه آثار، ج 20*. تهران: صدرا.
- معین، محمد (1377). *فرهنگ معین*. تهران: امیرکبیر، چ دوازدهم.

بررسی رابطه کرامت انسانی در سیره رضوی با التزام عملی به تعالیم اسلامی ... 543

- موحد ابطحی، محمدباقر (1413 ق). عوالم العلوم و معارف والاحوال من الآيات و الاخبار والاقوال، ج 17. قم: مؤسسه الامام المهدي.
- موسوی اصل، سیدمهدی؛ محمدرضا سالاری فر؛ مسعود آذربایجانی و اکبر عباسی (1378). روان‌شناسی سلامت، ج 2. تهران: سمت.
- وهابزاده، عبدالوهاب؛ نیما دهقانی، و ملیحه خراسانی (1380). «اعتقادات دینی و تأثیر آن در کاهش اضطراب». چکیده مقالات اولین همایش بین‌المللی نقش دین در بهداشت روان. 5 (19).
- **Holly quran**. Translated by naser makarem shirazi (1994) ; ghom : darol ghoranol karim.
- **Nahjolbalagheh**. Translated by mohammad dashti (2009) ; Tehran : golestone adab.
- Akbari , allahreza and ashtiani, ali fathi (2009). **The relation between secularism and mental health**; psychology and religion N; 2(3):105-143
- Alibakhshi , seyyedeh Zahra and others (2011). **The relation between resignation to god and mental health among students of payame noor University**; knowledge in islamic university ,N; 15(1):47-65.
- Allport, G.W. (2002). **“Personal Religious and Prejudice”**. *Journal of Personality and Social Psychology*, 5: 432-443.
- Anisi , jafar and others (2010). **Validation of attitude and practical obligation to praying**; behavior sciences N: 4(4):313-318
- Bahrami chegeni , zabihollah (2010). **The relation between faithfulness and psychological disorders among khorramabad azad university students**; psychology and religion N; 3(2):91-102.
- Bahrami ehsan , hadi (1999). **The analysis of adjusment basic components among Iranian ex-prisoners of war**; PH.D thesis in psychology; Tehran: tarbiat Modarres University; human sciences faculty.
- Bakker, A.B.; W.B. Schaufeli, M.P. Leiter & T.W. Taris (2008). **“Work Engagement: an Emerging Concept in Occupational Health Psychology”**. *Work and Stress*, 22 (3): 187-200.
- Dezutter, J.; B. Soenens & D. Hutsebaut (2006). **“Religiosity and Mental Health: A Further Exploration of the Relative Importance of Religiousbehaviors VS”**. *Religious Attitudes, Personality and Individual Differences*, 40: 807-818.
- Ellis, A. (1988). **“Is Religiosity Pathological?”**. *Free Inquiry*, 18: 27-32.
- Fazlollah , mohammad javad (1987). **An analysis of imam reza, s life**, mashhad : Astane ghodse razavi foundation .
- Francis, L.J.; M. Robbins, C.A. Lewis, C.F. Quigley & C. Wheeler (2004). **“Religiosity and General Health among Undergraduate Students: A**

- Response to O-Connor, Cobb, and O_Connor (2003)**". *Personality and Individual Differences*, 37: 485-494.
- Ghomi, Sheikh Abbas (2008). **Mafatihol janan** , Translated by naser makarem shirazi, ghom : ali ibn alitaleb institute .
  - Gruman, J.A. & A.M. Saks (2011). **"Performance Management and Employee Engagement"**. *Human Resource Management Review*, 21: 123-136.
  - He, H.; W. Zhu & X. Zheng (2014). **"Procedural Justice and Employee Engagement: Roles of Organizational Identification and Moral Identity Centrality"**. *J. Bus Ethics*, 122: 681-695.
  - Hoveizi , abde ali ibne jomeh (1963) **tagheere noorol saghleini**; volume 1; ghom: matbaatel elmiah pub.
  - Ibn Babewayh, Muhammad ibn Ali (1946). **Oyoun Akhbar Al-Reza**. Beirut: alami institute .
  - Ibn Babewayh, Muhammad ibn Ali (1958). **Oyoun Akhbar Al-Reza**. Translator: Mohammad taghi isfahani. Tehran: shams.
  - Ibn manzoor, abolfazl Muhammad ibn mokarram (1950). **Lesanol Arab**; volume 12. Beirut: daroll ahya altoras alarabi .
  - Innanen. H.; A. Tolvanen & K. Salmela-Aro (2014). **"Burnout, Work Engagement and Workaholism among Highly Educated Employees: Profiles, Antecedents and Outcomes"**. *Burnout Research*, 1: 38-49.
  - Jafari, mohammad taghi (2011). **The world human right: a comparative research in Islam and west systems**; Tehran: allameh jafari pub. Institute.
  - Jan bozorgi, masoud (1999). **The effectiveness of short term psychotherapy of self-restraint training with/and/without Islamic religious orientation on controlling the anxiety and tension** ; PH.D thesis; Tehran: tarbiat Modarres University.
  - Javadi amoli, abdollah (1987) **venerability in islam**; Tehran : raja pub.
  - Javadi amoli, abdollah (2010) **Rahighe makhtoom**; volume 1; ghom: asra pub.
  - Kahn, W.A. (1990). **"Psychological Conditions of Personal Engagement and Disengagement at Work"**. *Academy of Management Journal*, 33 (4): 692-724.
  - Karatepe, O.M. (2013), **"High-Performance Work Practices and Hotel Employee Performance: The Mediation of Work Engagement"**. *International Journal of Hospitality Management*, 32: 132-140.
  - Karatepe, O.M.; S. Keshavarz & S. Nejati (2010). **"Do Core Selfevaluations Mediate the Effect of Coworker Support on Work Engagement? A Study of Hotel Employees in Iran"**. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 17: 62-71.
  - Linjuan. R.M. (2012). **"CEO Credibility, Perceived Organizational Reputation, and Employee Engagement"**. *Public Relations Review*, 38: 171-173.
  - Maltby, J. & L. Day (2003). **"Religious Orientation, Religious Coping and Appraisals of Stress"**. *Personality and Individual Differences*, 34: 1209-1224.

- Menguc. B.; S. Auh, M. Fisher & A. Haddad (2013). **“To be Engaged or not to be Engaged: The Antecedents and Consequences of Service Employee Engagement”**. *Journal of Business Research*, 63: 2163-2170.
- Metz, Thaddeus. (2013). **“The Meaning of Life”**. In: Edward N. Zalta. (Ed.). *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*: <http://plato.stanford.edu/archives/sum2013/entries/life-meaning/>.
- Millon, T.; R.F. Krueger & E. Simonsen (2010). **Contemporary Directions in Psychopathology: Scientific Foundations of the DSM-V and ICD-11**. New York, NY: The Guilford Press.
- Moeen , Mohammad. (1998). **moeen glossary**: Tehran: amir kabir pub.
- Mohammadi reyshahri , Mohammad (1996). **Mizanol hekmah**, Tehran: darol hadith pub.
- Moosavi asl , seyed mahdi and others (1999). **Health psychology**, volume 2; Tehran: samt pub.
- Motahari, Morteza. (1991). **collection of works**: vol: 20; Tehran: Sadra Press
- Motahari, Morteza. (2014). **divine justice**; Tehran: Sadra Press
- Movahede abtahi , Mohammad bagher (1992). **Avalemol oloom va maaref va alahval ....**, volume 17 , ghom : alemamal mahdi institute .
- O’Conner, D.B.; J. Cobb & R.C. O’Conner (2003). **“Religiosity, Stress and Psychological Distress: No Evidence for an Association among Undergraduate Students”**. *Pers Indiv Differ*, 34(2): 211-217.
- Omidian , morteza and molla masoomi, elham (2006). **The relation between religion, locality, marriage and mental health**; third psychological health of student’s seminar; 35.
- oorghaneh , parand and others (2010). **The relation between religious beliefs and stress among students of zeinab nursing and midwifery faculty of east ghilan in 86-87** ; journal of nursing and midwifery faculties of ghilan province N; 20(63):1-15
- Park. J. & D. Gursoy (2012). **“Generation Effects on Work Engagement among U.S. Hotel Employees”**. *International Journal of Hospitality Management*, 31: 1195-1202.
- Raghebe esfahani, abolghasem hossein ibne mohammad (1983) **mofradat gharib alghoran**; ?: book publication office.
- Rahimi nezhad , abbas (1999). **Views of some western psychologists about psychology of religion** ; *eghtebas* ; N 2-3:37-48.
- sadeghi , mohammad reza (2008). **The relation between the religious attitude and mental health among students in mazandaran medical sciences university**; mazandaran medical sciences magazine, N; 75:70-75.
- Salehi , soghra and sarvi, majd ali (2016). **The role of venerability components in human perfection from the view of imam reza**; farhange razavi , N; 13.

- Seif , aliakbar (2001). **Educational psychology**, Tehran: aghah pub.
- Sheikhe toosi , mohammad ibn hassan (1985). **Tahzibal ahkam**, Tehran: darol kotobol eslamiyah pub.
- Tabraee , ramin (2008). **The effect of religious orientation on mental health in comparison with demographic factors**; psychology and religion N; 1(3):37-62.
- Tahmasebi poor , najaf and kamangari, morteza (1996). **The effect of religious attitude on the rate of anxiety, depression and mental health of patients in rasoole akram and shohadaee hafte tir hospitals**; medical PH.D thesis; Tehran: Iran medical Sciences University.
- Taleghani , narghes and others (2006). **The relation between the religious orientation and mental health among students of Kermanshah University**; third psychological health of student's seminar; 254.
- Vahab zadeh, abdoLvahhab and others (2001). **The effect of religious attitude on anxiety reduction** , the first international seminar of the role of religion on mental health;(19) 5.
- Yeh. C.M. (2013). **“Tourism Involvement, Work Engagement and Job Satisfaction among Frontline Hotel Employees”**. *Annals of Tourism Research*, 42: 214-223.
- Zaree , egbal (2010). **The relation between the image of god and mental health among students in payame noor and azad shahr universities**; psychology and religion N; 6:157-172.
- Zoroofi , majid (2010). **The relation between mental health and religious orientation among students of shabestar Azad University**; psychology and religion, N; 2(8):143-156.

